

FILOZOFIA, DEJINY A VEDA (K filozofii dejín I. Kanta)

LUBOMÍR BELÁS, Katedra filozofie FF UPJŠ, Prešov

BELÁS, L.: Philosophy, History, and Science.
FILOZOFIA, 48, 1993, No 9, p. 537

The contribution deals with a philosophically appealing, yet still under-researched problem of the relation between Kant's philosophy of history and his transcendental philosophy. Its starting point is the comparison of Kant's *The Idea of Universal History in Its Cosmopolitan Meaning* with his first *Critique*. This approach shows a certain identity between the two, as far as their „architectonics“ is concerned. The theoretical concepts and principles of *The Critique of Pure Reason* have been applied to ground building of Kant's philosophical-historical conception, which has been primarily constituted by Kant's scientific theoretical approach. In its conclusion the paper points out, how the scientific-historical form of Kant's philosophical reflection of history was shaped by the interaction between science, philosophy, and history.

Vzťah filozofie dejín a transcendentálnej filozofie je veľmi významný filozofický problém ([1], 107), aj keď zatiaľ málo rozpracovaný. Základné východisko riešenia danej problematiky vidíme v analýze a porovnaní Kantových filozoficko-dejinných prác, najmä spisu *Idea všeobecných dejín v zmysle svetoobčianskom* (ďalej iba *Idea*) s jeho hlavnými kritickými prácami. V tejto súvislosti je potrebné začať (a to nielen chronologicky) s *Transcendentálnou metodológiou Kritiky čistého rozumu*. Táto totiž plní signifikantnú funkciu z hľadiska ďalšej Kantovej filozofickej orientácie a produkcie.

Kant považoval svoj filozofický systém za otvorený. V štvrtej časti *Kritiky čistého rozumu* nazvanej *Dejiny čistého rozumu* explicitne upozorňuje na „voľné miesto, ktoré treba v budúcnosti zaplniť“ ([2], 505). M. Riedel v tejto súvislosti vyjadril názor, že to „platí aj pre filozofiu dejín“ ([3], 202). Toto stanovisko plne akceptujeme a považujeme ho za **fundamentálne** z hľadiska uvedenej tematiky. Vôbec nám tu nejde iba o pripomenutie historiografického faktu, že programové dielo *Idea* vychádza tri roky po *prvej Kritike*. Máme na mysli podstatnejšie, zásadnejšie momenty, ktoré vychádzajú na povrch pri starostlivej analýze a porovnaní *Kritiky čistého rozumu* s *Ideou* i s ostatnými filozoficko-dejinnými prácami.

Ich „genetickú“ príbuznosť vidíme:

1. v rovine **formálneho** (axiomatického) spracovania *Idey*, ktorá je analogická spôsobu utvárania *prvej Kritiky*;

2. ide o **obsahovú** stránku veci, t.j. treba sa zaoberať problémom konštrukcie *našej* budovy, vychádzať „z materiálu, čo máme (na základe čistých apriórnych pojmov) k dispozícii“ ([2], 447).

Ako teda vyzerá koncipovanie *Idey* z hľadiska týchto Kantových názorov? Pri rozbere textov a ich vzájomnom porovnaní možno nájsť zhodu medzi nimi, čo sa týka ich „architektoniky“. Teoretické inštrumentárium, „kategoriálny skelet“ ([4], 118) *prvej Kritiky* – to všetko je aplikované na *budovu* filozofie dejín. Myslíme tým základné Kantove úsilia a zámery, použité pojmy a princípy umožňujúce poznanie. Keď Kant píše o „filozofickom chiliazme“, o snahe zostaviť dejiny vo vzťahu k rozumným účelom, predstaviť ich ako systém, a nie ako bezplánovitý agregát, jeho teoreticko-poznávacie úsilia plne korešpondujú (neskôr si to doložíme) s duchom *Kritiky čistého rozumu*.

Touto „vstupnou“ primárnou analýzou sa dostávame k filozofickému problému, ktorý nás primárne zaujíma, a môžeme ho sformulovať ako otázku vzťahu filozofie, dejín a vedy v Kantovom filozofickom systéme. Produktívnym východiskom riešenia daného problému je vymedzenie pojmu **dejiny** u Kanta. Treba zdôrazniť fakt, že otázka dejín tvorí organickú súčasť jeho filozofických úvah. Keď sa Kant zamýšľal nad dejinami, nešlo mu, ako sa sám vyjadril, o romány a rozprávkové výklady, ale chcel nájsť niečo zásadné, podstatné, určité, čo by pomohlo vytvoriť celostnú, jednotnú „budovu“ ľudského poznania, objektom ktorého sú udalosti a príhody aktívneho, konajúceho človeka. Z hľadiska jeho filozofických určení to vôbec nie je jednoduché, pretože tieto „ľudské skutky“ sú „prejavmi slobody vôle“ a ako „prírodné danosti“ sú určené „všeobecnými prírodnými zákonmi“ ([5], 819). Dejinné udalosti sú teda **javmi**, ale javmi ľudskej slobody. Na jednej strane sú podriadené „prírodnej nevyhnutnosti“ a na druhej strane sú „určeniami zo slobody“.

Dejiny Kant charakterizoval ako históriu toho, čo sa v rôznych dobách a časoch **udialo**. Toto je východzí priestor jeho úvah. Táto „história ľudských skutkov“ sa prejavuje vo „všeobecnej životnej a svetovej skúsenosti“ ([6], 24) v podobe „prírodných daností“. „Životná skúsenosť“ predstavuje pre človeka „nevyhnutný orientačný prostriedok“, aby sa vo *svojej dobe* našiel, aby sa presvedčil o tom, kto vlastne je. Takéto úvahy ho potom privádzajú k vlastnému sebaurčeniu, seba vymedzeniu, v zmysle ktorého je „rozumnou, reálnou a so svetom spojenou bytosťou“ ([6], 24).

Dejiny a nimi „spracovaná“ skúsenosť umožňujú človeku nájsť **jeho** vlastnú pozíciu vo svete. Aj filozof nevyhnutne potrebuje takúto „dejinnú skúsenosť“, lebo táto mu zabraňuje upadnúť do neplodného, prázdneho rozumárstva. Filozofovi ide podľa Kanta o „princípy možnosti skúsenosti“, o princípy „takých činov, ktoré by sa mohli podľa mravných predpisov vyskytovať v *dejinách* ľudstva“ ([2], 482). Toto ale Kant podmienil stanoviskom, podľa ktorého musí existovať „morálny druh systematickej jednoty“ ([2], 483), ktorý je určený „praktickým“ používaním rozumu. *Filozofia a dejiny* ako „elementy poznania“ sú tak jednoznačne a neoddeliteľne spojené ako „nazerania“ a „pojmy“ v transcendentálnej logike *čistého rozumu* ([2], 96).

Filozofia bez vzťahu k svetu a dejinám je iba vidinou a prázdny rozumárstvom, filozofia „potrebuje“ dejiny ([6], 25). Filozofiu nie je možné oddeliť od sveta

a dejín, lebo ona v nich pôsobí a vzťahuje sa na ne. Filozofia podľa *kritického* Kantovho vymedzenia je „vedou o vzťahu všetkého poznania k podstatným cieľom ľudského rozumu (*teleológia rationis humanae*) a filozof nie je umelcom myslenia, ale zákonodarcom ľudského myslenia“ ([2], 499). Prvým jej cieľom je „celé určenie človeka“ ([2], 499) a filozofia o ňom sa nazýva morálkou. *Dejinná skúsenosť* nepochybne poskytuje dost *materiálu* pre takéto určenie človeka. Takto sa predmetným poľom filozofie stáva aj oblasť dejín a životnej skúsenosti, ktorá má potom význam pre sebaurčenie človeka.

Pri spracovávaní *dejinnej skúsenosti* Kant odmietol *tradičné* prístupy a postupy, ktoré sa pri práci s *dejinným materiálom* obmedzovali iba na analýzu motívov vedúcich k jednotlivým „štátnickým“ (dejinným) akciám, rozprávanie o nich, reprodukciu (*Nacherzählung*) jednotlivých dejinných udalostí. Odmietol prostý *výpočet* dejinných udalostí, ktorý viedol ku kvantitatívnemu zmnoženiu poznania. Nespokojnosť s takýmto „písaním dejín“ priviedla Kanta (podobne ako predtým Voltaira) k inému spôsobu výkladu dejín. Tento možno charakterizovať ako **filozofický**, t. j. podľa určitých pojmov a princípov sa realizujúci syntetický, celostný a jednotný výklad „činov a skutkov ľudských“.

Tradičné písanie dejín sa podľa Kanta zameriavalo len na „nahromadenie“ (*Anhäufung*) faktov z minulosti. Historik, ktorý nie je filozofom, tu musí kapitulovať! Otázka, ktorá ho *porazila*, smeruje „k zmyslu dejín vcelku, napriek bezútešnosti v jednotlivostiach“ ([6], 27). To je úloha pre filozofa. Ten sa pýta, či je možné myslieť si zmysluplnú celosť dejín, ktorá by „historikovi“ mohla poskytnúť „vodidlo“ ([5], 819) pre spracovanie jednotlivých dejinných faktov, udalostí a daností. Toto „vodidlo“ je explikované *filozofom* a *historik* má podľa neho písať. **Dejiny a filozofia** sú tak neoddeliteľne späté, navzájom *spolupracujú*. In margine takejto „vzájomnej spolupráce“ K. Kosík napísal, že pokiaľ historik skúma, čo sa v dejinách odohráva, filozof sa pýta, čo dejiny vlastne sú, ako sú vôbec možné a aké sú ich predpoklady ([7], 158).

Dejiny teda Kant charakterizoval ako to, čo sa v rôznych dobách a na rôznych územiach odohrálo, čo predstavuje formu *skúsenosti*. Dejiny majú význam vo vzťahu k *obmedzenosti* osobných individuálnych životných osudov. Umožňujú *korigovať* a *doplniť* našu vlastnú životnú skúsenosť prostredníctvom širšej historickej skúsenosti. Táto je podľa Kanta *písomne zaznamenaná*, t. j. jej *pramene* sú spoľahlivé a môžu rozšíriť našu individuálnu skúsenosť, môžeme *prežiť* celý minulý svet. Dejinné poznanie tvorí **základ a potvrdenie** každej vedeckej disciplíny. Tohto stanoviska sa snažil Kant dôsledne pridŕžiavať vo svojich úvahách. Napr. keď v *Logike* zameral svoju pozornosť na vymedzenie podstaty filozofie a filozofického poznania, k týmto svojim premýšľaniam priložil i stručný náčrt dejín filozofie ([8], 334-340). Dejinné poznanie mu je súčasťou poznania vo všeobecnosti, ak vychádzame z hľadiska jeho „subjektívneho pôvodu, t. j. podľa spôsobu akým ľudia nadobúdajú pravdy“ ([8], 330). Ako každé poznanie u Kanta, aj toto musí mať *svoje hranice*. Keď ich nemá, stáva sa „polyhistóriou“, „domýšľavým“ ([8], 352) a „nemá oči“ – „oči filozofie“ ([8], 353).

Celá kultúra ľudských poznávacích schopností sa podľa Kantovho vyjadrenia z neskoršieho obdobia delí na dve časti: „filozofiu“ a „dejiny“ ([3], 195). Bolo by však chybou si myslieť, že týmto výrokom Kant opakoval disjunkciu klasického pojmu vedy medzi „daným“ a „rozumným“; medzi „poznáním skutočností“ a „poznáním z princípov“ ([3], 195). Pravdou však je, že uvedenú disjunkciu Kant „kriticky“ modifikoval. Pod *daným*, v našom prípade *historickým*, chápal Kant to, čo sa po prvé, vzťahuje na ľudské konanie v minulosti; po druhé, rozumel tým niečo ako *faktické*. *Historické* poznanie je „*cognitio ex datis*“, je poznaním nadobudnutým „bezprostrednou skúsenosťou, rozprávaním alebo aj poučaním (prostredníctvom všeobecných poznatkov) ([2], 497). Je to poznanie závislé na skúsenosti, z „dát“ a „faktov“ nadobudnuté poznanie. *Racionálne* (vedecké, filozofické) poznanie je „*cognitio ex principis*“, poznanie nezávislé na skúsenosti, založené na princípoch ako prvých vetách. Každá „danosť“ je historická, každý princíp, veta sú „dogmatické“, „apodiktické“ ([2], 446). „Dogmatické“ vety a princípy nie sú ničím iným ako poučkami, všeobecnými vetami a pravidlami každej vedy. S týmto rozdielom medzi „dogmatickým“ (vedeckým, filozofickým) a „historickým“ poznaním je spojené Kantovo rozlišovanie **a priori** a **a posteriori**.

Dogmatické poznanie je všeobecné poznanie, ktoré *a priori* vychádza z rozumu, a *historické* nie je všeobecné, týka sa *jednotlivých* minulých dát, a je teda *aposteriori*. *Apriórne*, v rozume založené poznanie je **veda**, **filozofia** a všetko *aposteriórne*, na fakty sa vzťahujúce a *opisom* (Beschreibung) a *rozprávaním* (Erzählung) nadobudnuté poznanie sú dejiny (história). Zo začiatku Kant nerozlišoval **prírodu** a **dejiny** ako zvláštne oblasti vedy, ale ich chápal v zmysle *ex datis*.

Modifikácia klasickej disjunkcie vyplynula z problematiky *Kritiky čistého rozumu*. Kant totiž nezdieľal názor novovekého racionalizmu, podľa ktorého **veda** o jednotlivostiach nemôže pojednávať (de singularibus non est scientia) a **dejiny** nemajú byť metodicky skúmané. M. Riedel v tejto súvislosti uviedol pozoruhodnú Kantovu poznámku k Meiersovej *Logike*: „Nie je dobré, keď autor pod vedou rozumie iba rozumové poznanie“ ([3], 196). Pod vplyvom *Transcendentálnej logiky Kritiky čistého rozumu* sa prekonávajú tieto „obmedzenosti“ tradičného poňatia vedy. V dôsledku domýšľania vedecko-filozofických a svetonázorových výsledkov Kopernikovej astronómie a Galileovej fyziky sa u Kanta koncipuje nové poňatie vedy ako **skúsenostného poznania**, ktoré je možné pomocou pravidiel a princípov regulovaného spojenia – „*syntetickej* jednoty rozmanitosti“ ([2], 124), „rozumného“ s „daným“. Práve použitím kategórií „umu“ na rozmanitosť „daného“ je skúsenostné poznanie možné. Skúsenostné poznanie musí podľa Kanta obsahovať **apriórny syntetický** element, ktorý zahŕňa metódu racionálneho spracovania empirických dát, a tým aj koncipuje podstatu modernej vedy.

Na základe tohto rozšíreného pojmu *skúsenosti* síce zostáva disjunkcia medzi „rozumným“ a „historickým“ (= faktickým) ([3], 197) poznáním, ale už nie je metafyzickou (v tradičnom význame), ale skôr **metodickou**, založenou na postupe rozumu ([2], 57 a n.). V dôsledku svojho nového poňatia vedy ako „**možnej skúsenosti**“ prišiel Kant k terminologickému rozlišovaniu pojmov **história** a **dejiny**, ktoré,

ako na to upozornil M. Riedel, nebolo vždy konzekventné ([3], 197). „Históriu“ chápal ako „rozprávanie“ (Erzählung), „opis“ (Beschreibung), „výpočet“ (Aufzählung) historických „jednotlivostí“, t.j. skutočných udalostí a činov. „Dejiny“ potom chápal v zmysle „možnej skúsenostnej vedy“ ([6], 28). To znamená, že *dejinnému poznaniu* priznal na základe istých premís „status vedy“ ([3], 197).

Racionálne spracovanie *daného* v oblasti prírodných vied pokračovalo v racionálnom spracovávaní *daného*, t.j. v našom prípade *prameňov* v historickej oblasti, v kritickom výklade „svedectiev“ a „dôkazov“ tradície smerovalo k novým *potvrdeným* a *istým* názorom na *minulé*. Kantovu argumentáciu v tomto zmysle môžeme hodnotiť ako vedeckodejinnú ([3], 197). Na rozdiel od tradičného „popisného“ spracovania „faktov“ minulosti, v duchu teoreticko-noetického pokroku novoveku preniesol postup pri skúmaní prírody aj na oblasť dejín.

Tradičná *história* bola zameraná na správy o jednotlivých udalostiach a príhodách, ale *expressis verbis* sa zriekla hľadania systematických a zdôvodnených súvislostí, racionalného spracovania *dejinného materiálu*. Pre Kanta boli dejiny tiež *poznatím individuálneho*, t.j. jednotlivých *skutočností* a *daností*. Tým chcel ukázať iba „materiálnu bázu“ dejín, na ktorej bol založený vtedajší „opis“ a „rozprávanie“.

K *vede* sa *dejiny* dostávajú až vtedy, keď sa poznatok o *jedinečnom* prostredníctvom *porovnania* s inými *skutočnosťami* na veľkom časovom priestore dopĺňa a súčasne sa zahŕňa pod jeden princíp ([3], 198). Diferenciáciou pojmov *história* a *dejiny* u Kanta bolo vytvorené „nové pole historického poznania“ ([9], 76), ktorému už nemožno odoprieť „status vedy“ a ktoré je veľmi úzko prepojené s problémom zdôvodnenia a založenia filozofie dejín.

Kant odmietol kvantitatívne *množenie* historického materiálu „bez hraníc“ a „účelov“ a v tejto súvislosti explicitne kritizoval „kyklopskú učenosť“ ([8], 353), ktorej chýba „oko filozofie“. Filozofia je práve tým „druhým okom“ a vidí, ako poznatky „jedného oka“ smerujú k „celkovému účelu“.

Dejiny ako veda (pokiaľ sú možné) musia potom chápať dejinné danosti nie ako *jednotlivosti*, ale sa musia pýtať na súvislosti s ich „príčinami v starých časoch“, na súvislosti celých ľudských dejín. *Vedou* teda *dejiny* môžu byť iba vtedy, keď tieto *danosti* sú začlenené do *pravidelného chodu dejín*, keď ich rozmanitosť je subsumovaná pod jeden princíp.

Ako vyzerá tento problém *in concreto* v Kantovej filozofii dejín? Nesporne veľmi zaujímavou, často traktovanou je otázka, či má „dejinná skúsenosť“ legitímnu platnosť pre každú v *Kritike čistého rozumu* zdôvodnenú teóriu vedeckej skúsenosti, ktorá smeruje k otázke: ako je možná prírodná veda? M. Riedel to sformuloval presne a jasne: „Pýtal sa Kant: Ako sú možné dejiny ako veda?“ ([3], 193). Je zrejmé, že *in explicatio* to nebolo vyjadrené, aj keď máme údaj o zamýšľanom pláne spracovať *Kritiku rozumu, dejín a historických spisov* ([3], 202), ktorý bol však v jeho filozoficko-dejinných prácach len čiastočne realizovaný.

O isté riešenie tohto problému sa môžeme pokúsiť len *in implicatio*, na základe *textovej analýzy* a *porovnania metodologických postupov* uplatnených vo filozoficko-dejinných spisoch, najmä v *Idei a Kritike čistého rozumu*. J. Pešek pri analýze

tohto programového diela filozoficko-dejinných úvah Kanta vyjadril názor, podľa ktorého je pre toto dielo charakteristická „forma kriticky skúsenostného postoja“ ([10], 486). Produktívny a podnetný je tiež názor E. Városovej, že vo svojich filozoficko-dejinných prácach Kant „aplikuje *kopernikovský obrat* z noetickej filozofie na skúmanie dejinného procesu“ ([11], 624). Tieto základné východiská sa teraz pokúsime rozpracovať.

V zmysle *Idey* Kant nechcel písať „empirické dejiny“, ale išlo mu o „filozofický pokus spracovania všeobecných svetových dejín podľa plánu prírody...“ ([5], 826). Niekedy tento svoj *filozofický pokus* nazýval tiež „filozofickým chiliazmom“. Jeho východzou myšlienkou je hypotetický predpoklad o tom, „ako by sa beh sveta mal uberať, keby mal byť primeraný istým rozumovým účelom...“ ([5], 826). *Vodidlom* takéhoto postupu je garancia prírody, ktorá si v „hre ľudskej slobody nepočína bez plánu a konečného úmyslu“. Kant chcel zdôrazniť apriórny charakter svojej idey dejín. *Hru slobody ľudskej vôle* chce ukázať „v jej celku“ ([5], 819); a *ľudské skutky* ako určujúci základ dejinného procesu chcel predstaviť nie ako *bezplánovitý agregát*, ale aspoň v hrubých rysoch ako **systém** ([5], 826).

Čo znamená „systémovosť“ z hľadiska vedecko-teoretického Kantovho postupu, na to treba hľadať odpoveď v tretej časti *Transcendentálnej metodológie Kritiky čistého rozumu*. *Umenie* budovať systémy v nej nazval *architektonikou* ([2], 495). „Keďže len systematická jednota robí z obyčajného poznania **vedu** (podč. L. B.), t.j. z číreho agregátu tvorí systém, je architektonika náukou o tom, čo je v našom poznaní vôbec vedecké, a teda nevyhnutne patrí do metodológie“ ([2], 495). Poznatky pod vládou rozumu nesmú byť *rapsódiou*, ale musia tvoriť systém, lebo iba v ňom môžu podporovať podstatné ciele rozumu. Systémom Kant ďalej rozumel „jednotu rozmanitých poznatkov zhrnutých pod nejakou ideou. Tvorí ju rozumový pojem formy celku, apriórne určujúci tak rozsah rozmanitostí, ako aj vzájomné postavenie častí. Vedecký rozumový pojem teda obsahuje cieľ a formu celku s ním zhodného. Jednota cieľa, na ktorý sa vzťahujú všetky časti a v jeho idei aj na seba navzájom, má za následok, že hociktorá časť môže chýbať, ak poznáme ostatné, a že niet nijakého náhodného prídavku alebo neurčenej veľkosti dokonalosti, ktoré by nemali apriórne určené hranice. Celok je teda rozčlenený (*articulatio*), a nie nahromadený (*coacervatio*); môže síce vnútorne rásť (*per intus susceptionem*), tak ako zvieracie telo rastom nepriberie nijaký úd, ale bez zmeny proporcií každý posilní a urobí zdatnejším pre jeho cieľ“ ([2], 495-496). Systematické vedecké poznanie potrebuje aj „schému“, t.j. „na základe princípu účelu apriórne určenú podstatnú rozmanitosť a poriadok častí“ ([2], 496). *Schéma* vzniknutá v dôsledku idey tvorí „**architektonickú jednotu**“. Ďalej Kant špecifikoval problém vedy takto: „To, čo nazývame vedou a čoho schéma musí obsahovať obrys (*monogramma*) a rozdelenie celku na členy v zhode s ideou, t.j. apriórne, a musí byť spoľahlivo a podľa princípov odlišený od všetkých ostatných celkov, nevzniká technicky v dôsledku podobnej rozmanitosti alebo náhodného používania poznania *in concreto* na všetliaké ľubovoľné vonkajšie ciele, ale architektonicky, v dôsledku príbuznosti a odvodzovania z jediného najvyššieho a vnútorného cieľa, ktorý vôbec umožňuje

celok“ ([2], 496). Za najvyšší typ jednoty založenej na rozumových pojmach Kant pokladal *účelnú* jednotu ([2], 419).

Špekulatívny záujem rozumu núti chápať „každé usporiadanie vo svete tak, akoby toto usporiadanie bolo vzniklo podľa zámeru najvyššieho rozumu. Takýto princíp otvára totiž nášmu rozumu používanému v oblasti skúsenosti celkom nové hľadiská, spájať totiž veci vo svete podľa teleologických zákonov, a tak dospieť k jeho najvyššej systematickej jednote“ ([2], 419). *Jednota účelov*, ako najvýznamnejšia zo všetkých možných princípov jednoty umožňuje vniknúť „čo najhlbšie do prírody“ ale si tiež vyžaduje, aby nikdy neboli prekročené „jej hranice, za ktorými je pre nás iba prázdny priestor“ ([2], 427). Kant potom požadoval, aby sa „poriadok a účelnosť v prírode“ vysvetľovali „iba prírodnými príčinami a zákonmi...“ ([2], 464).

Tieto myšlienky z *prvej Kritiky* sme neuviedli v takomto väčšom rozsahu náhodou. Chceli sme nimi doložiť *metodologickú* a *architektonickú analógiu* budovania *Idey* s *Kritikou čistého rozumu*. Úmyslom bolo tiež poukázať na apriórny charakter filozofie dejín v jej základných črtách. Svoje zdôvodnenie, založenie a konštitúciu našla teda Kantova filozoficko-dejinná reflexia vo **vedecko-teoretickom** postupe, obsiahnutom v „prvej Kritike“. Po „formálnej“ stránke bol teda základný projekt filozoficko-dejinných úvah „vybudovaný“. Jeho **obsah** a zdôvodnenie **cieľa** je však záležitosťou, ktorá je spojená s ďalšími *dvomi* *Kritikami*. Tu došlo k „vzájomnému“ prepojeniu filozofie dejín s *praktickou* filozofiou i s filozofiou *súdnosti*.

Stanovenie *princípu dejín* má však svoje ťažkosti, ktoré ukazujú na hranice medzi *prírodovedeckým* a *dejinnovedeckým* poznaním. Dejiny v Kantovom poňatí majú za svoj predmet ľudské konanie, činy, ktoré sú „prejavom slobody vôle“ a ako „prírodné danosti“ sú určené „všeobecnými prírodnými zákonmi“ ([5], 819). Z toho dôvodu *prírodovedecký* princíp kauzality nemôže postačiť v aplikácii na poznanie dejinného sveta, ale musí byť nahradený. Pri rozpracovaní *dejín* ako **vedy**, keď Kant uvažoval o „prírodných zákonoch“, ktorým sú podriadené „prejavy ľudskej slobody“, chápal „prírodovedu“ ako meradlo a pod dejinami rozumel „modifikovanú prírodnú vedu“ ([6], 30). Možné východisko objasnenia „stáleho, aj keď pomalého vývoja“ ([5], 819) videl Kant v použití štatistiky a jej princípu pravdepodobnosti ([6], 40). Práve takouto cestou sa mali posudzovať dejinné udalosti pomocou *pravidelnosti* a *zákonitosti*.

Použitie týchto exaktných matematických postupov nás oprávňuje hodnotiť filozoficko-dejinnú koncepciu Kanta ako **vedecko-dejinnú**. Túto možnosť potvrdzuje aj forma spracovania textu *Idey*, ktorý je podaný cez „axiomatické upresnenie predpokladov“ ([10], 488), v ktorých je možná „skúsenosť“. V rámci filozofickej produkcie novoveku to nie je žiadna novinka. Je tu badateľná istá filozofická tradícia axiomatizácie, počínajúc Descartom cez Spinozovu *Etiku*, Vicovu *Novú vedu* až ku Kantovi. Podoba „axiomatickej výstavby“ v duchu európskych filozofických trendov a pretenzií chcela byť „etalónom spojitého, dôsledného zdôvodneného výkladu teórie“ ([12], 58). Práve takýto „more geometrico“ bol spôsobom výkladu

vo vtedajšej filozofii pokladaný za „hlavnú vymoženosť“, ktorá mala viesť k odstráneniu rozporov pri filozofickom výklade skutočnosti, v našom prípade **dejinnej**.

V kritickej recenzii práce J. G. Herdera *Idey k filozofii dejín ľudstva* precizoval Kant svoje vlastné poňatie filozofie dejín. Herderovi vyčítal, že pod filozofiou dejín rozumel niečo iné, ako sa zvykne obyčajne pod týmto názvom myslieť. K základným určeniam filozofie dejín zaradil Kant „logickú presnosť v určení pojmov“, „starostlivé rozlíšenie a dôkaz základných princípov“ ([13], 237). Ďalej je to „schopnosť nájsť analógie“ ([13], 237). Kant Herderovi takisto vytkol, že predmet svojho záujmu, t.j. dejiny drží v „hmlistej diaľke“ ([13], 237). Pokiaľ si tieto „recenzné“ myšlienky Kanta porovnáme z názormi, ktoré sformuloval v *Predslove* k druhému vydaniu *Kritiky čistého rozumu*, tu tiež naznačené určenia, ako sú: „zákonité stanovenie princípov“, „zreteľné určovanie pojmov“ a „úsilie o presnosť dôkazov“ nám umožňujú podľa neho „nastúpiť spoľahlivú cestu vedy“ ([2], 52), (podč. Ľ. B.).

Začiatkom poznania pre Kanta tak v teoretickej rovine (*Kritika čistého rozumu*), ako i v rovine poznania dejín je *skúsenosť*, aj keď to, ako sám upozornil, „ešte neznamená, že celé pramení zo skúsenosti“ ([2], 57). Okrem *empirického materiálu* musí existovať niečo apriórne, ktoré je neskúsenostného pôvodu, t.j. to, „čím prispieva naša vlastná poznávacia schopnosť“ ([2], 57). Dôležitým momentom nášho poznávacieho úsilia je *syntéza rozmanitosti*, ktorá nás privádza k **pojmom**. Až tu sa začína naše vlastné poznanie ([2], 111). Základnými kategóriami, pomocou ktorých je vybudované „poznanie dejín“, sú tieto: **rozum – príroda – vodidlo – účelnosť – skúsenosť – obrazotvornosť – prírodné zákony – príčina a účinok – človek – sloboda – kultúra – moralita – občianska spoločnosť – všeobecný svetoobčiansky stav**. Zaujímavé, že z tohto počtu je prvých jedenásť pojmov obsiahnutých už v *prvej Kritike*. Práve „správne pojmy“ ([5], 823) spolu s „mnohodobou skúsenosťou“ a „dobrou vôľou“ sú *podmienkou* toho, aby sme sa aspoň priblížili k idei prírody. Rozhodujúcim, kľúčovým pojmom je **účelnosť**, ktorá je traktovaná vo všetkých *troch Kritikách* a ktorá garantuje jednak prepojenie filozofie dejín s kritickou transcendentálnou filozofiou a jednak zabezpečuje *vnútornú dynamiku* filozoficko-dejinnej Kantovej reflexie, najmä po jej primárnej formulácii v *Ideji*.

LITERATÚRA

- [1] MENZEL, L.: Kantova filozofie dejín jako předpoklad jeho criticismu. In: Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et Historica, 1964, č. 1.
- [2] KANT, I.: *Kritika čistého rozumu*. Bratislava 1979.
- [3] RIEDEL, M.: Verstehen oder Erklären?: Zur Theorie und Geschichte der hermeneutischen Wissenschaften. Stuttgart 1978.
- [4] KALINNIKOV, L. A.: Problemy filosofii istorii v sisteme Kanta. Leningrad 1978.
- [5] KANT, I.: Idea všeobecných dějin ve světoobčanském ohledu. In: Filosofický časopis, r. 38, 1990, č. 6.
- [6] FERDINAND, H. M.: Einhelligkeit von Moral und Politik. Tübingen 1987.
- [7] KOSÍK, K.: *Dialektika konkrétního*. Praha 1963.
- [8] KANT, I.: *Logika*. In: Traktaty i pisma. Moskva 1980.
- [9] HEIMSOETH, H.: Studien zur Philosophie Immanuel Kants II. In: Kant-Studien, Ergänzungsheft Bd. 100, Bonn 1970.

- [10] PEŠEK, J.: K otázce filosofických předpokladů Kantovy ideje obecných dejin. In: Filosofický časopis, r. 22, 1974, č. 4.
- [11] VÁROSSOVÁ, E.: Východiská a problémy Kantovej filozofie dejín. In: Filozofia, r. 29, 1974, č. 6.
- [12] OJZERMAN, T. I.: Hlavní filosofické směry. Praha 1975.
- [13] KANT, I.: Zu Johann Gottfried Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. In: Kant, I.: Von den Träumen der Vernunft. Kleine Schriften zur Kunst, Philosophie, Geschichte und Politik. Lipsko – Weimer, Gustav Kiepenheuer 1979.

INFORMÁCIE

Filozofický ústav Slovenskej Akadémie vied usporiada v dňoch
17. – 19. novembra 1993 v Bratislave medzinárodnú konferenciu

OD TOTALITY K OTVORENEJ SPOLOČNOSTI,

na ktorú sa možno prihlásiť do 31. septembra 1993 na adrese:

Filozofický ústav SAV

Klemensova 19

813 64 Bratislava, telefón, telefax: 321 215

Problémové okruhy konferencie: otvorená spoločnosť a občianske vzťahy; suverenita človeka ako občana a ako osoby z hľadiska sociálneho systému (v kontexte Strednej Európy); kultúrne tradície, humanizmus a etika systémových zmien; parlamentná a priama demokracia; sloboda v občianskom a ľudskom zmysle.

Tajomníci konferencie: PhDr. J. Pauer, CSc., PhDr. T. Sedová, CSc.,
Doc. PhDr. Marta Zágorská, CSc.
telefón 07/326 321, klapka 272

Filozofický ústav SAV, Slovenské filozofické združenie pri SAV a SCHILLER-INSTITUT
usporiadajú 7. X. 1993 medzinárodné kolokvium

INICIATÍVY KUSÁNSKEHO A LEIBNIZA AKO VÝZVA PRE PRÍTOMNOSŤ

v zasadačke FÚ SAV, Klemensova 19, Bratislava, v čase od 10,00 – 17,00 hod. Cieľom kolokvia je filozofický dialóg o možnostiach riešenia ekonomickej, politickej a morálnej krízy prítomnosti.

Blížšie informácie: PhDr. Jozef Pauer, CSc.
Klemensova 19
813 64 Bratislava
telefón: 07/326 321, telefax: 321 215

Na jeseň 1993 sa pri Slovenskom filozofickom združení SAV ustanovuje

KLUB F. M. DOSTOJEVSKÉHO.

Ciele klubu: slobodná (pluralistická), vecná analýza diela F. M. Dostojevského; zjednotenie všetkých, ktorí majú záujem o štúdium Dostojevského diela (vedcov, literátov, študentov...); úsilie o interdisciplinárny prístup.

Záujemci o prácu tohto klubu sa môžu prihlásiť u PhDr. Olega Semaka, CSc., FÚ SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava telefón: 07/326 321, klapka 272, telefax: 321 215